
*С.В. Сторожук,
доктор філософських наук, доцент*

*М.С. Дорма,
студентка НУБіП України*

МІСЦЕ РЕЛІГІЇ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ В. РОЗАНОВА

Утвердження посмодерністських цінностей в сучасному українському світогляді, яке тісно співвідноситься з відродженням та переосмисленням релігійної духовної спадщини українського народу, актуалізує питання, пов'язані з вивченням місця, сутності та значення релігії в житті суспільства й особистості. Цілком очевидно, що дана проблема неодноразово ставала предметом релігієзнавчих досліджень, які, користуючись описовим методом, зосереджують свою увагу, насамперед, на специфіці релігійної соціалізації людини, залишаючи осторонь проблему амбівалентного ставлення людини до релігії. Дана тенденція не тільки яскраво проявилася в житті та творчій спадщині відомого російського мислителя ідеаліста В. Розанова. Він одним із перших звернув увагу та теоретично осмислив ту ситуацію, яку сьогодні переживає велика кількість людей, які, прагнучи пізнати Бога, не можуть побачити його в церковному християнстві.

Проблема місця та значення релігії в житті суспільства неодноразово ставала предметом наукових розвідок таких відомих українських релігієзнавців, як А. Колодний, І. Кондратьєва, В. Лубський, О. Саган, О. Сарапін, Ю. Чорноморець, Л. Шугаєва та ін. Їхні дослідження спрямовані на те, щоб розкрити дійсне значення релігії в житті суспільства чи окремої людини. А відтак вони, як правило, дистанціюються від упереджених чи суб'єктивних оцінок, що простежуються у творчій спадщині В. Розанова. Остання, незважаючи на ряд продуктивних ідей, також тривалий час не могла належно вивчатись. Окремі аспекти його творчості вивчали Г. Кириленко, М. Лоський, Г. Муріков, О. Платонов, В. Фатєєв, І. Фролов та ін.

Дослідження окремих аспектів творчості мислителя не дає підстав вважати його творчість вивченою. Відповідаючи на одні питання, дослідники ставлять інші, висвітлюючи їх крізь призму малодоступних широкому загалу джерел, формуючи тим самим підстави

для переосмислення фундаментальних цінностей сучасного суспільства. Зважаючи на те, що в одній праці не можна висвітлити всі окреслені проблеми, метою нашої статті є висвітлення місця та ролі релігії в житті та творчості В. Розанова.

Отже, звернемо увагу на світоглядні засади формування творчості В. Розанова. Зокрема, на ті соціокультурні зміни, які відбувалися в релігійному світогляді кінці XIX–XX ст. й виявлялися у переосмисленні місця та значення релігійної віри, інституту церкви, Бога в житті суспільства та окремої людини. Ця тенденція яскраво була представлена такими визначними мислителями, як М. Бердяєв, С. Булгаков, Ф. Достоєвський, Д. Мережковський, В. Розанов, С. Франк, В. Соловйов та ін. Теоретико-методологічні засади концепцій цих мислителів, будучи відмінними, супроводжувалися спільністю загальної мети – «пошук божої іскри» та розвиток філософії порятунку людства крізь призму концепту боголюдства. Як стверджує М. Лосський, саме ця ідея пронизує не тільки творчість, а й життя В. Розанова [2].

Попередньо дистанціюючись від оцінки релігійності мислителя, звернемо увагу на особливості оцінювання ним тогочасної доби. «Вся цивілізація XIX століття, – пише мислитель, – є повільне, нездоланне і, нарешті, непереборне просочування усюди шинку [рос. кабак. – С.С.]. Шинок просочився в політику... Шинок пройшов у друкарство... газети зайняли панівне становище у пресі, а література – майже зникла. Шинок просочився і в «миле господарство»... це банк, міністерство фінансів і соціалізм... Шинок просочився в працю: це фабрика і техніка... І сутність XIX століття полягає в залишенні Богом людини» [Цит. за: 1]. Саме ця гостра критика суспільного буття XIX ст. повинна стати відправною точкою суспільного оновлення, яке мало реалізуватися у відмові від традиційної християнської моралі, від культу Розуму та міщанства, що пронизує усю культуру XIX ст.

Наведені слова мислителя яскраво демонструють його ідейну спорідненість з тими світоглядними тенденціями, що виникнуть лише у другій половині XX ст. й будуть представлені творчістю Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, Ж. Ліотара, М. Фуко та ін. Незважаючи на те, що у творчості згаданих мислителів Ratio набуває різних образів, – «індустріальний розум», «логоцентризм» тощо, – воно розглядається як елемент, який поглиблює негативні тенденції, насамперед

західної цивілізації – її тоталітаризм, лімітацію та репресивність.

Очевидно, що В.Розанов міг підійти до критики логоцентризму та раціоцентризму тогочасного суспільства лише з позицій християнського віровчення, яке, на думку мислителя, завдяки розвитку теоретико-методологічних засновків позитивізму, з одного боку, а становлення тоталітарних режимів, – з іншого, сплюндрувалося та знецінилося. «Наука християнська», на думку мислителя, почала зводитися до нісенітності та позитивізму. «Бачив, чув, але не розумію». «Дивлюся, але нічого не знатиму» і навіть «нічого не думаю» [4]. Дане зауваження мислителя є вкрай актуальним не тільки для характеристики ХІХ – поч. ХХ ст., а й сьогодення. Адже цілком очевидно, що популяризоване та «модне» сьогодні читання Святого Письма, відвідування храмів та церковних богослужінь досить часто не супроводжуються глибоким розумінням релігійних (християнських) істин. Така тенденція призводить до формування нового типу релігійності, а саме індивідуальної позацерковної релігійності.

Показовим у контексті нашого дослідження є те, що для В.Розанова Бог і Христос були двома різними образами, далекими один від одного. Тимчасом як Бог є началом позитивним, світлим, Христос дістає прямо протилежне значення. «Чому такий безбарвний, темний Його лик, – зазначає мислитель, –чому навколо Нього немає посмішок, радості?» [4]. Ще більшу увагу В.Розанова привертав розкішний одяг священиків, прикрашення ікон і храмів позолотою, пишні церковні богослужіння. Він доводив, що духовенство багато говорить про гріхи інших, однак мало акцентує увагу на своїх. Це, безумовно, сприяло знеціненню довіри не стільки до інституту церкви, скільки до її представників – духовенства, яке різко втрачає свій позитивний вплив на суспільство.

Загалом у творах В.Розанова критиці християнства приділяється значна увага. Мислитель розглядає світле християнство старця Зосими і Олексія Карамазова як вигадку М.Достоевського. Істинне історичне християнство, на його думку, є сумна релігія смерті, що проповідує безшлюбність, піст і аскетизм. Замість любові до людини вона присвячує себе теології; кінцевим результатом такої релігії є самопожертва старовірів шляхом самоспалення [9].

В.Розанов прагне до світлої релігії, але йому зовсім невідома духовна радість, оскільки він не знає християнства як релігії світла; він хоче язичницької, чуттєвої радості. Саме тому Старий Заповіт

привертає увагу мислителя набагато більше, ніж Новий. В.Розанов неодноразово показує, що покарання, про які розповідається у Старому Заповіті, короткочасні і фізичні. Саме тому, на думку мислителя, Ізраїль ніколи не відчував страху. Тут перебуває дух свободи і навіть непокори. Складається, таким чином, думка, начебто Єгові й пророкам подобається непокірність. Вони ведуть з нею боротьбу так, як мати зі своєю геніальною дитиною.

Іудейська релігія привертала увагу В.Розанова завдяки своїй турботі про людину, культу любові та сім'ї, які були органічною частиною релігійного культу. В дусі іудаїзму В.Розанов розглядає єдність Бога і світу, яка реалізується, насамперед, через процес народження. Саме воно, на думку мислителя, постає як щось таємниче та незбагненне, воно є тим, що йде від Бога, а відтак його можна вважати освяченим релігією. Більше того, народження, поряд з сім'єю та любов'ю, варто розглядати як головне джерело енергії особистості.

На протизагаду іудаїзму, в християнській релігії все навпаки: «Оглядаючись навколо себе, Розанова проймає жах від того, що він бачить. Первісна чистота людини зникла; люди ніби соромляться того, чому вони зобов'язані життям і що дає їм можливість створювати нові життя. Дітовбивства частішають; проституція з кожним днем розквітає; замість того, щоб дивитися на сім'ю «як на вищу ступінь близькості до бога», її не шанують. Втративши те, що було найнадійнішим його релігійним принципом, людство перестало бути цікавим і прекрасним. Любов до природи і релігія впали одночасно. Коли ж це сталося? – запитує В.Розанов – і відповідає: від Христа» [8]. Отже, мислитель ставився до сім'ї та до процесу народження як до чогось таємничого та прекрасного, що й поєднує наш світ та Бога. Саме народження нового життя, яке творить Господь, для В.Розанова і є божеством, а не сам процес зачаття дитини.

Зазначимо, що розбіжність поглядів В.Розанова з позицією офіційної церкви яскраво виявилася тоді, коли через відмову першої дружини дати йому розлучення другий шлюб мислителя не був визнаний церквою. Це стало підставою, по-перше, для політичної діяльності, спрямованої на надання рівних прав дітям, народженим у шлюбі, та позашлюбним. По-друге, розвитку яскраво вираженого культу любові у творчій спадщині. Показово, що для В.Розанова, любов – це не тільки духовна симпатія, а й взаємне тяжіння, в тому

числі й статево. «Любов, – пише він, – є взаємним пожиранням, поглинанням. Любов є завжди обміном душі і тіла. Тому коли нема чому обмінюватися, любов згасає» [6]. Коли любов скінчилася, шлюб втрачає свою релігійну основу. Любов – критерій моральності. Сім'я, на думку В.Розанова, закінчується не тоді, коли чоловік або дружина зраджує, а коли припиняється любов. Сім'я без любові – й, насамперед, статевої любові – аморальна, як аморальна і будь-яке статево життя без любові. Душа жінки – чоловічого роду і тягнеться до рідного тіла відповідно, душа чоловіка – навпаки.

Показово, що проблеми, поставлені В.Розановим на зламі ХІХ–ХХ ст., досить часто зумовлювали не тільки різку критику, а й упереджену оцінку до постаті самого мислителя. Однак з позиції світогляду ХХІ ст. всі ці проблеми є не тільки актуальними, а й своєчасними, особливо у вихованні молоді, яка, як правило, скинувши пута репресивної школи (М.Фуко), реалізуючи власну свободу, випускає з уваги аксіологічний та етичний її бік. Така тенденція, часто зумовлює не тільки різке знецінення закладених сімейним та шкільним вихованням цінностей, а й різку їх критику. Власне саме це й спостерігалось у житті В.Розанова, який, розчарувавшись у церковній моралі, починає боротьбу з християнською церквою.

З часом сама сутність християнства стає ворожою мислителю. «Дякуй кожній миті буття і кожну мить буття увіковічуй. Смысл – не у Вічному; смысл в Миттевостях. Миті-то й вічні, а Вічне – тільки «обстановка» для них» [7]. Цими словами В.Розанов прагнув донести до людей думку про те, що вони повинні бути вдячні Богу за кожну хвилину нашого життя і ніколи не забувати, що колись, як і все інше на землі, воно закінчиться і все, що від нас залишиться – це або дещо, що запам'ятається наступним поколінням на століття, наші вчинки чи відкриття, або ж взагалі нічого, лише ім'я, яке буде забуто через декілька поколінь. Потрібно жити сьогодні, однією миттю та не відкладати нічого на завтра. Можливо, сьогодні і буде той твій останній момент, коли ти матимеш змогу покаятись у своїх вчинках, сказати важливі слова коханій людині або ж здійснити мрію усього свого життя. Недарма Бенджамін Франклін говорив: «Не варто залишати на завтра те, що можна зробити сьогодні».

«Апокаліпсис нашого часу» – передсмертний, підсумковий, а тому й особливо значущий твір В.Розанова. Саме в цій праці особливо чітко проявляється творчий метод В.Розанова, властивий для

таких його книг, як «Відокремлене» і «Опале листя». В «Апокаліпсисі» порушені і пережиті всі «прокляті» питання, що багато років мучили і Росію, і В.Розанова. Сама дійсність, вражена революційною бурею, ніби робить крок назустріч думкам мислителя. «Я давно про себе вирішив, – загострює свою позицію В.Розанов, – що «домашнє вогнище», «свій дім», «своя сім'я» є єдино святе місце на землі, єдине чисте, безгрішне місце: вище Церкви, де була інквізиція, вище храмів, бо і в храмах проливалася кров» [5, 278]. Якщо згадати історію I–IX століть, тобто час, коли за Віру загинуло, напевно, найбільша кількість віруючих, період Христових Походів західноєвропейських лицарів за Гроб Господній. Саме тут виявляється абсурдність заповідей, яких закликає дотримуватися церква. Люди поколіннями помирали за Церкву, залишаючи свої сім'ї і віддаючи все своє життя боротьбі з іншими релігійними течіями. Лише повертаючись додому, лицарі могли відчутти себе потрібними та хоч на деякий час забути про боротьбу, смерть та втрату товаришів, яку спостерігали під час походів, майже щодня. Сім'я, люди, які дорожать тобою та щиро тебе люблять – лише там людина знайде спокій та забуття про повсякденні труднощі. В колі людей, на яких вона зможе покластися та які не покинуть її у скрутну хвилину. Так, пише В.Розанов, було раніше, так буде завжди.

Таким чином, поступово розуміння християнства як релігії радості змінюється у свідомості філософа уявленням про християнство як релігію смерті, страждання. В.Розанов зауважує, що «Ісус справді найпрекрасніше в світі і навіть самого світу. Світ взагалі і весь, хоч дуже загадковий, дуже цікавий, але саме в розумінні солодкого – поступається Ісусу. У Христі гіркне світ, і саме від його солодощів. До всього іншого страждання ідеальніше, естетичніше за щастя, сумніше, величніше, а смерть – це вища скорбота і вища солодкість, вона вінчає всі скорботи, і в цих скорботах вся знемога таємничої естетики, і тому Христос є трагічним обличчям, «вождем трун» [4]. Смерть виступає найвищим ідеалом християнства, церковний живопис і молитви, що ґрунтуються на цьому ідеалі, саме це відзначив для себе Розанов: «намальовані, власне, мощі з відкритими очима, а співають – точно лики покійних з дорогоцінних рак» [4]. Філософ не міг повірити в те, що людина, яка вже померла, здатна творити чудеса, допомагати в скрутних ситуаціях і взагалі не бачив смислу у поклонінні моцям святих, для нього це було щось абсурдне і зовсім

незрозуміле. Саме тому на запитання «що таке християнство» ми можемо метафізично і доказово сказати: «бо нам боляче від нашого незнання. Болісно» [4].

Отже, оцінка християнства у творчості мислителя була зумовлена, насамперед, обставинами особистого життя. Не менше значення мала й свідомість духовних вад тогочасного суспільства, яке поринуло у гріху. Проте найбільший і найтяжчий гріх, на думку В.Розанова, мало духовенство, яке, виступаючи духовним лідером народу, могло і мусило об'єднувати його навколо тих цінностей, які несуть і породжують життя, любов, відкриваючи для людини «ворота вічності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириленко Г., Розанов В.В. [Електронний ресурс] / Г.Кириленко. Е.Шевцов // Краткий философский словарь. – М., 2010. – С.311–313. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/biograf/bio_r/rozanov9vv.php
2. Лосский Н.О. История русской философии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vehi.net/nlossky/istoriya/23.html>
3. Розанов В.В. Апокалипсис нашего времени [Электронный ресурс] // Библиотека «Вехи». – Режим доступа: <http://www.vehi.net/rozanov/apokal.html>
4. Розанов В.В. Метафизика християнства. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/rozanov/rozav012.htm>
5. Розанов В. Когда начальство ушло. – СПб., 1905–1906 гг. – 421 с.
6. Розанов В.В. Около церковных стен // Розанов В.В. Собрание сочинений: в 30-ти тт. : Т.5. – М., 1995. – 550 с.
7. Розанов В.В. Опавшие листья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/rozanov/rozav024.htm>
8. Северак Ж.-Б. Антихристианство г. Розанова [Электронный ресурс] // Lib.ru/Классика. – Режим доступа: http://az.lib.ru/s/sewerak_z/text_1908_antikhristianstvo_rozanova.shtml
9. <http://vehi.net/nlossky/istoriya/23.html>

Сторожук С.В., Дорма М.С. Місце релігії в житті та творчості В.Розанова.

У статті висвітлюються місце та значення релігії у житті та творчості В.Розанова та обґрунтовується думка про те, що творчість мислителя значною мірою зумовлена особливостями його особистого життя. На

цьому тлі показано, що критика християнства у творчості мислителя не тотожна критиці релігії загалом, оскільки у мислителя йдеться про поза-конфесійну релігійність. Виявлено ідейну спорідненість філософських поглядів В. Розанова, з одного боку, з віровченням іудаїзму, а з іншого – з ідеями постмодернізму.

Ключові слова: релігія, християнство, іудаїзм, любов, народження, життя.

Storozhuk S.V., Dorma M.S. Место религии в жизни и творчестве В. Розанова.

В статье освещаются место и значение религии в жизни и творчестве В. Розанова и обосновывается мысль о том, что творчество мыслителя в значительной степени обусловлено особенностями его личной жизни. На этом фоне показано, что критика христианства в творчестве мыслителя не тождественна критике религии вообще, поскольку у мыслителя речь идет о внеконфессиональной религиозности. Вывявлено идейное родство философских взглядов В. Розанова с вероучением иудаизма, с одной стороны, а с другой – с идеями постмодернизма.

Ключевые слова: религия, христианство, иудаизм, любовь, рождение, жизнь.

Storozhuk S., Dorma M. The place of religion in the life and work of V. Rozanov.

The article highlights the place and importance of religion in the life and work of V. Rozanov and substantiates the view that the concept of the philosopher is largely due to the peculiarities of his personal life. Against this background, it is shown that the critique of Christianity in the works of a thinker not identical criticism of religion in general, as in the case of the thinker we are talking about a non-denominational religiosity. Along with the ideological kinship of the philosophical views of V. Rozanov. On the one hand- the creed of Judaism and on the other hand- ideas of postmodernism.

Key words: religion, Christianity, Judaism, love, birth, life.